

Бакытбек кызы Нур,
Кыргызстан эл аралык университетинин магистранты

Бакытбек кызы Нур,
магистрант Международного университета Кыргызстана

Bakytbek kyzy Nur,
master's student of the International University of Kyrgyzstan
+996 508 982 858
snur03583@gmail.com

**КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНДЕ КЕЧИРИМ СУРОО АДЕБИНИН
ЛЕКСИКАЛЫК КАРАЖАТТАР АРКЫЛУУ БЕРИЛИШИ**

**ПРЕДСТАВЛЕНИЕ СПОСОБОВ ИЗВИНЕНИЯ В КЫРГЫЗСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ ЧЕРЕЗ ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА**

**PRESENTATION OF APOLOGY MANNERS IN KYRGYZ AND ENGLISH
LANGUAGES THROUGH LEXICAL MEANS**

Аннотация: Бул илимий макаланын максаты кыргыз жана англис тилдериндеги кечирим суроо адебинин лексикалык каражаттар аркылуу берилишинин функционалдык шайкештигин салыштырып, алардын контекстуалдык талдоо. Сөздүн семантикалык структурасы система катары кетээрин белгиленген.

Негизги сөздөр: антонимдер, вариация, денотативдик, коннотативдик, омонимдер, риторика, поэтика, семиология, синонимдер стилистика, этимология.

Аннотация: Цель данной научной статьи – сравнить функциональную сочетаемость выражения этикета извинения в кыргызском и английском языках лексическими средствами и проанализировать их контекстуально. Отмечается, что семантическая структура слова представляет собой систему.

Ключевые слова: антонимы, вариантность, денотатив, коннотатив, омонимы, риторика, поэтика, семиология, синонимы, стилистика, этимология.

Abstract: The purpose of this scientific article is to compare the functional compatibility of expressions of apology etiquette in the Kyrgyz and English languages using lexical means and analyze them contextually. It is noted that the semantic structure of a word is a system.

Key words: antonym, variation, denotative, connotative, homonym, rhetoric, poetics, semiology, synonym, stylistics, etymology.

Сөз жасоо тил илиминин өз алдынча бөлүмү катары да каралат. Өзбек лингвисттери, мисал үчүн, сөз жасоону лексикология, грамматика сыяктуу эле бөлүм деп кабыл алып грамматика жазышкан. Кыргыз тилинде Ж.Шүкүров, Б.Орузбаева, С.Кудайбергеновдор атайын илим-изилдөө иштерин жүргүзүшүп, монографиялар жарыялашкан. Айрыкча академик Б.Ө.Орузбаева кыргыз тилиндеги сөз жасоо проблемаларын өтө терең изилдеп, анын теориялык маселелерин, кыргыз тилиндеги сөздөрдүн жасалыш жолдорун ачып көрсөткөн. Башка тилдердегидей эле сөздөрдүн түз, грамматикалык – (денотативдик), контекстик, эмоционалдуулук, кыйыр же каймана б.а (коннотативдик) маанилери болот. Сөздөрдүн гана ошол курчап турган сөздөрдүн жалпы

суммасынын таасиринин негизинде кырдаалга карата сөздүн башка бир мааниде берилиши же кошумча маани билдириши контексттик маани болуп саналат [1]. Англис тилиндеги лексикалык каражаттардын берилиши. Англис тилинин лексикологиясы. Тилди изилдөөчүлөр сөздөрдүн лексикалык маанисин берүүдө семиологиялык эки тайпага таянып бөлүштүрүшөт, аларга:

- 1) зат атоочтор;
- 2) этиштер жана сын -атоочтор кирет.

Ал эми сөздөрдүн компоненттери боюнча изилдөө (денотативдүү же сигнификативдүү б.а. алардын предметтик маанилерин изилдөө) семантиканы үйрөнүүнүн Ономазиологиялык аспектисине кирет. Сөздүн лексикалык маанисин изилдөө полисемияны кароого мажбурлайт. Мында көп маанилүү сөздөрдү семантикалык жана структуралык жактагы изилдөө болуп саналат, көп мезгилдер бою семасиология филологиялык илим катары кызмат кылып, риторика, поэтика, стилистика, этимология менен кошо жашап келген. М. М. Покровский, А.А. Потебня, В.В. Виноградов [1975, 47], А.И. Смирницкий [1954], Н.Н. Амосова [1957, 1963, 1968], О.С. Ахманова [2] семантикалык маанини изилдеп, алардын өзгөчөлүктөрүн табышкан. О.С.Ахманова сөздөрдүн вариацияларын изилдеп, Амосовалар системалуулук эмне экендигин изилдешкен. Сөздөгү маанилердин онтологиялык касиеттери тилде көрүнөөрү жана семантикалык касиеттердин төрт объектисин табышкан:

- 1) тилдик системанын семиологиялык жактан маанилүүлүгү;
- 2) Предметтин категориялык мүнөзү тилде чагылдыраары;
- 3) ойлоо категориясы логикага жана адамдын психологиясын көрсөтөөрү;
- 4) прагматикалык факторлор тилдин коммуникативдик функциясы катары эсептелинет.

Англис тилинде лексикалык каражаттар жогорку деңгээлде изилденген. жана алардын семантикалык жана грамматикалык маанилери да терең изилденген. Сөздүн семантикалык структурасы система катары кетээрин белгилешкен. Англис тилинин сөздүгүндө башка тилден кирген сөздөр да өзүнчө иликтөөгө алынат. Андан сырткары синонимдер, омонимдер, антонимдер, көп маанилүү сөздөр да иликтөөгө алынып, анын арасындагы неологизмдер, тарыхый сөздөрдү изилдөө да өзүнүн нугунда жүргөн. Ал эми англис тилиндеги фразеологиялык каражаттар өзгөчө кызыгуу менен изилденет. Кыргыз тилинде кечирим суроонун төмөнкүдөй түрлөрү бар: *Кечиресиз, кечиресиз, кечирип коюңузчу.*

Көбүнчө улууларга карата кечирим суроо: *Күнөөлүмүн, кечиресиз айтпай келгениме, тынчыңызды алганым, телефон чалганым.* Расмий иретинде: *Сиздин алдыңызда кечирим суроого уруксат этиңиз*

Көпчүлүк учурларда *Кечиресиз* деген сөздүн ордуна төмөндөгүдөй сөздөр да колдонулат. *Мен сизди таарынткым келген жок. Мен, сиздин алдыңызда күнөөлүмүн. Мен сизге көптөгөн кыйынчылыктарды алып келдим. Мен сизди кыйнап койдум окшойт.*

Бирөө аркылуу төмөндөгүдөй кечирим суралат: *Менин атыман Жибектен кечирим сурап коюңузчу.*

Убакыттын жетишпегендигин түшүндүргөн кечирим суроо төмөндөгүдөй болот: *Сиздин диплом коргооңузга келбей калганым дагы бир жолу кечирим сурайм. Келе албай калганым үчүн өкүнөм.*

Кечирим суроого жооп: *Эч нерсе эмес, эч нерсе болбойт, эч теке эмес, арзыбайт, арзыбаган жумуш, коркунучтуу эч нерсеси жок.*

Кыргыз тилиндеги “**кечир, айып этпе**”, англис тилиндеги “**sorry, apologize, forgive**” синоним сөздөрүн мисал кылсак болот.

Кыргыз жана англис тилдериндеги «Кечиримдүүлүк» жанрын изилдеп салыштырууда кыргыз лексикологиясындагы дагы бир булактын ачылышы менен бирге көптөгөн кызыктуу жаңы маалыматтарды алып келет. Алгач кечирим деген сөздү тактоо максатында Э.Абдулдаев, Д.Исаевдин «Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүнө» карасак, мында **Кечирим** – *кимдир бирөөнүн айыбын, күнөөлүү иштерин кечиргендик, кечкендик*

же күнөөмдү кечир деген маанидеги өтүнүч, суроо. Кечирим кылуу, Кечирим суроо. Ал эми **Кечиримдүү**- Күнөөсү анча эмес, кечирип коюга болорлук, катуу кеткен эчтемеси жок. Кечиримдүү иш. - деген түшүндүрмө берилген [3].

Англис тилинде кептин кечирим суроо формулалары ар түрдүүлүгү менен айырмаланат. Аларга төмөнкүлөр кирет: (I am) **sorry, excuse me**; андан сырткары, **forgive me, I apologise, pardon (me)**, буга чейин аныкталган перифериялык; форма I / we regret и I'm afraid кечирим суроо формулалары катары да колдонулушу мүмкүн [4]. Алардын сөздүк аныктамаларын дагы талдап көрөлү.

Бул сөздөр кырдаалга жараша колдонулат. «Cambridge International Dictionary of English» (CID of E) сөздүгүндө *sorry* сөзүнө төмөндөгүдөй аныктамалар берилет:

1. Feeling sadness, sympathy, or disappointment, esp. because something unpleasant has happened or been done. (Капалануу, боор оору жана көңүл калуу, айрыкча, эмне болгонун же жагымсыз нерсе болгондо);

2. Used to say that you wish you had not done what you have done, esp. when you want to be polite to someone you [5] have done something bad to. (Өкүнүчтү билдирүү үчүн колдонулган өзүбүздүн кылган иш жөнүндө, өзгөчө бирөөгө сылык мамиле кылууда);

3. Used to show politeness when expressing refusal or disagreement. (Колдонулган сөз сылык түрдө баш тартууну же макул эместигин билдирүү).

Биринчи эки чечмелөөдө окшоштуктар бар: биринчи мааниде адатта кечирим суроо менен коштолгон "өкүнүч" деген сема бар. Белгилей кетчү нерсе, өкүнүчтү өзүнөн-өзү айтууга болот, окуяга күнөөлүү болбогон учурларда [6].

Үчүнчү аныктамада «сылыктык» семасынын түшүндүрүлгөнү да кызыктуу, бирок ал бардык нерсенин ажырагыс бөлүгү болуп саналат, бул «сылыктык» деген маанидеги сөздөрдүн аныктамасынан келип чыгат.

Сөздүктө *polite* сын атоочтун төмөнкүдөй аныктамасын берет: «behaving in a way that is socially correct and shows awareness of and caring for other people's feeling» [7] (өзүн социалдык жактан туура алып жүрүү жана башкалардын сезимдерин түшүнүү).

Жыйынтыктап айтканда, кечирим суроо менен, даректенүүчү адептүүлүк, сыпайылык жана адептүүлүктүн коомдук нормаларын жогоруда колдонулган лексикалык каражаттардын жардамы менен көрсөтөт. Кыргыз жана англичан элдери кечирим суроонун өзгөчө адеби, салты, маданияты бар экендигине, сүйлөгөн сөзү менен, көз карашы, үн добушу менен, жүрүш-турушу менен кимдир бирөөнүн көңүлүн оорутуп албаганга башынан тарбияланган. Бул лексикалык каражаттар туруктуу. Мисалы, «Кечиресиз, кечирип коюңузчу», «Сиздин алдыңызда кечирим суроого уруксат этиңиз», *sorry, excuse me*; андан сырткары, *forgive me, I apologise, pardon (me)* ж.б.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Орузбаева, Б.О. Сөз [Текст]: сөздүн түзүлүшү / Б.О. Орузбаева. – Бишкек: Илим, 1994. – 259 б.
2. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О.С. Ахманова. – М.: Сов. энцикл., 1966. – 908 с.
3. Абдулдаев Э. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. 2 томдук / Кырг. ССР И.А., Тил жана адабият институту; Ред. Э. Абдулдаев, Д. Исаев. — Ф.: Мектеп. 1984.-517б.
4. Бочкарев ж.б., НАУЧНЫЙ ДИАЛОГ. 2018. № 3, 2015,2016.
5. CID of E — Cambridge International Dictionary of English / ed. by P. Procter. — New York: Cambridge University Press, 2001. — 1792 p. 2. EOLD — English Oxford living Dictionaries [Electronic resource]. — Access mode: <https://en.oxforddictionaries.com/>.
6. Алишова И., Турар К.Мунара, М.Алишованын “Асек” аңгемесине концептуалдык талдоо Вестник МУК № 3 (47) 2022. – 248 с.
7. Караева,З.К. Перевод и семиотика: Многоязычное бытие эпоса “Манас” и теоретико-методологические проблемы переводоведения [Текст]: моногр. / З.К. Караева. – Бишкек: МУК, 2006. – 332 с.

